Avrasya Ekonomik Birliği'nde Döviz Kuru İşbirliği Perspektifi

Prospects for Exchange Rate Cooperation in the Eurasian Economic Union

Asst. Prof. Dr. Junus Ganiev (Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan)

Asst. Prof. Dr. Damira Baigonushova (Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan)

Abstract

Foreign exchange risk is one of the main factors affecting foreign trade and foreign investment activities. The exchange rate instability in the Eurasian Economic Union members and in Turkey, which is one of the Union's major economic partners, constitutes one of the major economic problems. This situation inevitably affects the foreign economic relations of the countries. Therefore, the leaders of most countries such Turkey and Russia are encouraging to use national currencies in economic relations to reduce the dependence on the dollar, to provide stability in the foreign exchange market and to reduce the risk of exchange rate. One of the basic conditions for the success of these initiatives is the stability of exchange rates between national currencies. This study examines the fluctuations of exchange rates among national currencies of EAEU members and Turkey. The ERM implementation of the European Union and its applicability will be discussed as a solution.

1 Giriş

Döviz kuru riski dış ticaret ve dış yatırım faaliyetlerini etkileyen temel faktörlerden biridir. Avrasya Ekonomik Birliği üyelerinde ve Birliğin önemli ekonomik ortaklarından biri olan Türkiye'de son yıllarda döviz kuru istikrarsızlığı önemli iktisadi sorunların birini teşkil etmektedir. Bu durum ister istemez ülkelerin dış ekonomik ilişkilerini de etkilemektedir. Bundan dolayı Rusya, Türkiye gibi çoğu ülkelerin liderleri dolara olan bağımlılığı azaltmak, döviz piyasasında istikrarı sağlamak ve döviz kuru riskini azaltmak amacıyla ekonomik ilişkilerin ulusal paralarla yapılmasını teşvik etmektedirler. Belirtmek gerekirse, Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, Temmuz 2018'de "Kur baskısı denen olayı frenleyebilecek olan en iyi araçlardan biri, uluslararası platformda milli paralarla ticaret yapmaktır. Bunu Rusya ile konuştuk, kısmen başladık. İran ile kısmen başladık. Çin ile de konuşuyoruz. ... Alış veriş milli paralarla yaptığımız oranda kur baskısı da azalacaktır. Ama bunu tümüyle sıfırlamak tabii ki mümkün değildir" (<https://www.timeturk.com/erdogan-cozum-milli-para-ile-ticaret/haber-930528>, erişim tarihi: 13.02.2019) ifadelerini kullanmıştır. Benzer şekilde Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin de Eylül 2018'de Doğu Ekonomik Forumu'nda "Milli paralarla yapılan iki taraflı ticareti geliştirmek de doğru bir adımdır. Bu dünya finans sistemi ve dünya ekonomisi açısından doğrudur. Biz buna doğru aşamalı olarak ilerleyeceğiz" diye belirterek, diğer ülkelerle ödemelerin milli paralarla yapılmasının siyasi değil, iktisadi bir mesele olduğunu vurgulamıştır. Temmuz 2015'de ise Putin: "Tarafımızca iktisadi mübadelelerde milli paraları daha geniş kullanma kararı alınmıştır. Bazı ülkelerle özel döviz havuzları oluşturduk. Örneğin, Çin Cumhuriyeti ile birlikte merkez bankalarımız, takas düzenlemesi yaparak karşılık gelen miktarda kaynak alışverişinde bulundu. Ruble-yuan paritesi için vadeli işlemler yapıldı" açıklamasında bulunarak, benzer sistemlerin diğer BRICS ülkeleri ile yapılmasının "ilginç olacağını" ifade etmiştir (<https://www.ntv.ru/novosti/1438918/>, erişim tarihi: 13.02.2019). Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ise 2003'de Rusya, Belarus, Ukrayna ve Kazakistan ülkeleri arasında "altın" isimli ortak para birimi oluşturma önerisinde bulunmuştur (<https://ria.ru/20030401/360448.html>, erişim tarihi: 13.02.2019).

Bu inisiyatiflerin başarılı olmasının temel koşullarından biri kur riskinin düşük olması, yani ulusal paraların kendi aralarındaki döviz kurunun istikrarlı olmasıdır. Bu nedenle, AEB üyelerinin ve Türkiye'nin kendi aralarındaki döviz kurlarının istikrarlı olup olmadığını inceleyerek istikrarı ve güveni sağlamanın bir alternatifi olarak Avrupa Birliği'nin ERM uygulamasının ele alınması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda önce ERM ve ERM II uygulamaları ile ilgili literatür taraması yapılacak, daha sonra AEB üyelerinin ve Türkiye'nin döviz kurlarının mevcut durumu incelenerek ERM gibi bir sistemin uygulanabilirliği tartışılacaktır.

2 Literatür Taraması

Avrupa ülkeleri, altı ülkenin 18 Nisan 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu anlaşmasını imzalaması ile başlayan sürecin sonucunda 1993'de yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması temelinde Avrupa Birliği'ne dönüşmüş, 2002'de Topluluğun ortak parası olan euro'yu dolaşıma sokmuştur. Bu bağlamda henüz ekonomik ve parasal birliğe tam katılmayan yada katılamayan üyelerden tam üyeliğe, yani euro'ya geçmesi için bazı yükümlülükleri yerine getirmesi talep edilmektedir. Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşmada yakınlaşma kriterleri olarak dört temel gösterge belirlenmiştir (European Commission, 2018:4-5):

1. Fiyat istikrarı kriterine göre, ilgili ülkedeki enflasyon oranı, Avrupa Birliği üyeleri arasında fiyat istikrarı yönünden en iyi performansa sahip üç ülkenin ortalamasına yakın olmalıdır.

2. Kamu maliyesiyle ilgili kritere göre, devlet bütçesi sürdürülebilir olmalıdır. Yani, bütçe açığı Anlaşma'nın 126(6).maddesi çerçevesinde aşırı olarak bulunmamalıdır. Söz konusu madde şu şekildedir: "Konsey, Komisyon'un önerisi üzerine ve ilgili üye devletin olası tespitlerini göz önünde tutarak, genel bir değerlendirme sonrasında, aşırı bir kamu açığı olup olmadığına karar verir."
3. Döviz kuru kriterine göre, ilgili ülke en az iki yıl süreyle euro karşısında kendi parasının değerini düşürmeyerek, ERM II ile öngörülen normal dalgalanma marjına uymalıdır.
4. Faiz oranı kriterine göre, derogasyonu bulunan üye devlet tarafından ulaşılan yakınsama sürekli olmalı ve üye devlet uzun vadeli faiz hadlerine yansıyacak şekilde döviz kuru mekanizmasına katılabilmelidir.

Örnek vermek gerekirse, 2018'de fiyat istikrarı açısından en iyi performansa sahip üyeler olarak Kıbrıs (%0,2), İrlanda (%0,3) ve Finlandiya (%0,8) ülkeleri; enflasyon oranının referans değeri olarak da %1,9 (basit ortalama artı bir buçuk puan) belirlenmiştir. Faiz oranının referans değeri, Kıbrıs (%2,2), İrlanda (%0,8) ve Finlandiya'nın (%0,6) ortalama uzun vadeli faiz oranlarının basit ortalaması, artı iki puan olarak hesaplanmış ve %3,2 olarak bulunmuştur.

Bunlardan üçüncü kriter olan döviz kuru kriterinde bundan kırk sene önce geliştirilip daha sonra bazı değişikliklere uğrayan Döviz Kuru Mekanizması (ERM) kullanılmaktadır.

Avrupa Birliği'nin ortak paraya geçişinin temelini oluşturan Avrupa Para Sistemi (EMS) Mart 1979'da yürürlüğe girmiştir. Bu sistem kapsamında değeri para sepeti yöntemine göre belirlenen Avrupa Para Birimi (ECU) ve Döviz Kuru Mekanizması oluşturulmuştur. Döviz Kuru Mekanizması'nın tarihi kısaca şu şekildedir:

- 13 Mart 1979'da Avrupa Para Sistemi kapsamında yürürlüğe girmiştir.
- Sisteme katılan ülke paraları (ilk başta Belçika, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Danimarka para birimleri) ECU'ye bağlanarak, $\pm 2,25$ 'lik bir dalgalanma marjı belirlenmiştir. İstisna olarak İtalyan lirası, İspanyol pezetası, Portekiz eskudosu ve İngiliz sterlini için $\pm 6,0$ 'lık bir dalgalanmaya izin verilmiştir.
- Eylül 1992'den sonra sistem baskı altına girerek döviz krizi yaşanmış ve bunun sonucunda Ağustos 1993'de dalgalanma marjı ± 15 'e genişletilmiştir. Günümüzde ERM II'de ± 15 'e kadar izin verilmektedir.
- 1 Ocak 1999'da 1 ECU = 1 Euro kuruyla AB'nin ortak parası "euro" yürürlüğe girmiştir. Bu nedenle ERM'in yerini ERM II almış, sistemde o dönemde sadece Yunanistan ve Danimarka kalmıştır. ERM II sisteminde ulusal paralar para sepeti yerine euro'ya bağlanmaktadır.
- 2001'de Yunanistan'ın euro'ya geçmesiyle sadece Danimarka kalmış ve $\pm 2,25$ 'lik sınırı devam ettirmiştir. 2004'ten sonra Slovenya, Kıbrıs, Malta, Slovakya, Estonya, Letonya ve Litvanya ERM II'ye katılarak gerekli şartları sağladıktan sonra, 2015'e kadar hepsi euro'ya geçmiştir. Günümüzde ERM II'yi sürdüren tek ülke Danimarka'dır.
- Konulan kriterlere göre, euro'ya geçebilmek için üye ülkeler iki sene ERM II'de "ciddi gerginlik" (severe tension) yaşamadan kalabilmelidir. Günümüzde AB'ne tam üye olmasına rağmen, kendi ulusal para birimlerini kullanan ve ERM II'yi uygulayarak euro'ya geçmesi beklenen 7 ülke (İsveç, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan) bulunmaktadır.

AB'nin söz konusu yeni üyeleri gerekli koşulları yerine getirdikten sonra, euro'ya geçeceğine dair resmi olarak yükümlülük almışlardır ve yeni üyelerin eskiler (Birleşik Krallık yada Danimarka) gibi katılmama (opt-out) konusunu görüşme imkanı da bulunmamaktadır (Coric ve Deskar-Skrbic, 2017:612). Fakat ekonomik durgunluk, istikrarsızlık gibi çeşitli nedenlerle ERM II uygulamasına halen resmi olarak geçmemişlerdir. Bundan dolayı ülkeler bazında çeşitli simülasyon ve tahmin araştırmaları yapılmaktadır. Örneğin, Coric ve Deskar-Skrbic (2017) Hırvatistan'ı, Helisek ve Mentlik (2017) Çek Cumhuriyeti'ni incelemişlerdir.

Bazıları ise (Ciurlak, 2003; Wilson, 2006) Doğu Asya ülkelerine 1997-1998 Asya finansal krizinden sonra bir çözüm yolu olarak ERM uygulamasını önermişlerdir. Wilson (2006) mevcut seçeneklerin arasından ERM uygulamasının, ülkelere makroekonomik politika açısından yeteri kadar bağımsızlık sağlaması ve Avrupa deneyimine dayanması dolayısıyla siyasi olarak en cazip olabileceğini belirtmiştir. Ciurlak (2003) ise Avrupa tecrübesinin ders ve ilham kaynağı olabileceğini, fakat bunun doğrudan nakledilmesinin zor olduğunu ve Doğu Asya ülkelerinin muhtemelen kendi sistemlerini geliştirmek zorunda kalacaklarını ifade etmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, ERM uygulaması başlangıçta çok katı bir sistem olarak faaliyete geçmiştir, yani döviz kurlarının merkezi kur etrafında toplam olarak sadece %4,5 değişmesine izin verilmiştir. Fakat 1992'deki spekülasyon baskısı sonucunda mukayeseli olarak daha esnek bir sistem haline gelmiştir.

Günümüzde Avrupa Komisyonu oy birliğiyle dar sınıra eğilim göstermekle beraber geniş sınırı da kabul etmektedir. Geniş sınırın amacı, döviz kurunun daha fazla değişmesine izin vermeyerek aynı zamanda ERM kapsamındaki spekülasyon baskısıyla baş edebilmektir (Helisek ve Mentlik, 2017:31). Bununla beraber, geniş sınır, bazı yazarlar (Dedek, 2014:146-147) tarafından ulusal ekonomik politikaları ve özellikle devletin bütçe davranışını disipline etmek için aşırı geniş olarak nitelendirilmektedir.

Bir diğer husus olarak bu sistemde döviz piyasasına yoğun müdahale kabul edilmemektedir. Sınır dışına biraz çıkan, fakat döviz piyasasına müdahale yapılmayan bir ülke parası yakınlık kriterini yerine getirmiş olarak kabul edilebilmektedir (Helisek ve Mentlik, 2017:32). Tersine, sınır dışına çıkmayan, fakat döviz piyasasına yoğun müdahalede bulunan bir ülke parası da kriteri yerine getirmemiş sayılabilecektir. Fakat genel olarak her ülke ayrı ayrı, spesifik durumuna göre değerlendirilmektedir.

ERM II’de ulusal paranın değer kazanma yönünde %15, değer kaybetme yönünde ise %2,25 değişmesi gibi asimetrik bir sınır da daha sık rastlanan bir durum haline gelmektedir. Bu durum Schadler et al. (2005:7) tarafından açıklanmışken, Komarek et al., 2005; Egert ve Kierzenkowski, 2003; Helisek ve Mentlik, 2017 gibi yazarlar tarafından yapılan uygulamalı çalışmalarda kullanılmıştır.

Bu çalışmaların ışığında Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) üyelerinde ve Türkiye’de son dönemlerde yaşanan döviz piyasasındaki istikrarsızlıklara alternatif bir çözüm olarak ERM uygulaması ele alınmış ve altı ülke arasındaki dolaysız kurların seyri hem dar hem de geniş sınırlar çerçevesinde incelenmiştir.

3 Veri, Yöntem ve Uygulama Sonuçları

Çalışmanın uygulama kısmı iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Rusya rublesi ile AEB üyeleri ve Türkiye ulusal paralarının arasındaki kurların son iki senedeki, yani 2017-2018 dönemindeki dalgalanmaları ERM II uygulaması çerçevesinde ele alınmıştır. İkinci kısımda ise Avrupa Para Sistemi’nde kullanılan Avrupa Para Birimi (ECU) gibi bir hayali para sepeti oluşturularak 2015-2018 döneminde ulusal paraların bu hayali para birimine karşı dalgalanmaları incelenmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in 2003’teki “altın” isimli ortak para oluşturma fikrine (<https://ria.ru/20030401/360448.html>, erişim tarihi: 13.02.2019) dayanarak tarafımızca “altın” olarak isimlendirilmiştir.

Şekil 1. Dolar-Ruble ve Lira-Ruble Kurlarındaki Dalgalanmalar

Verilerde standardı sağlamak ve aşırı detaydan kaçınmak amacıyla, sadece Rusya Merkez Bankası’nın verileri kullanılmıştır ve ancak diğer ülke paralarıyla ruble arasındaki kurlar incelenmiştir. Helisek ve Mentlik (2017:35) tarafından da belirtildiği gibi, ERM II sisteminde merkezi kur (central rate) uygulamaya “girişten” bir önceki çeyreğin ortalama kuruna eşit olarak belirlenmektedir. Bundan dolayı merkezi kuru ve dalgalanma sınırlarını belirlemede; (a) ERM II sisteminde öngörüldüğü gibi, uygulamaya geçmeden bir önceki çeyreğin ortalama kuru ve (b) iki senenin yani 2017-2018 döneminin ortalama kuru (sağ taraftaki şekiller) esas alınmıştır.

Öncelikle mukayese amacıyla ruble ile ABD doları arasındaki kuru dalgalanması ele alınmıştır. Şekilden görüldüğü gibi, son iki yılda dolar-ruble kuru genelinde $\pm 2,25\%$ ’lik dar sınırın dışında kaldığı, fakat $\pm 15\%$ ’lik

geniş sınırın dışına çıkmadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık, lira-ruble kurunun ise iki sınırın da dışına çıktığı, özellikle 2016'nın son çeyreğindeki ortalama kurdan çok fazla uzaklaştığı görülmektedir. Buna büyük ölçüde Türkiye'de 2018'de başlayan istikrarsızlıklar neden olmuştur.

Şekil 2. Som-Ruble ve Tenge-Ruble Kurlarındaki Dalgalanmalar

Som-ruble (şekilde 100 som'a düşen ruble miktarı olarak alınmıştır) ve tenge-ruble (şekilde 100 tenge'ye düşen ruble miktarı olarak alınmıştır) kurlarının her iki yöntemde de dar sınırın dışına çıktığı, fakat geniş sınırın içinde kaldığı tespit edilmiştir. Bağımsızlık dönemi toplu olarak incelendiğinde genel olarak som-ruble kurunun istikrarlı bir seyir izlediği gözlemlenmektedir. Bundan dolayı bir çalışmada (Ganiev ve Emsen, 2008:106-107) "dolayısıyla Kırgız som'unun aldığı değer belirlenmesinde, kendisinden daha güçlü ve kurumsal bir yapıya sahip olan Rusya'nın izlediği yolu takip ettiği söylenebilir ki, bu yönüyle Kırgızistan'da uygulanan kur politikasının (açıkça veya) zımnen ruble gölgesinde olduğu ileri sürülebilir" denmektedir. Burada elde edilen sonuçlar da bunu belirli düzeyde teyit eder niteliktedir. Şekilden gözlemlenen sekiz çeyreğin yaklaşık altı çeyreğinde som'un ruble karşısında daha değerli kaldığı, son dönemlerde de önemli oranda değer kaybına uğrayarak merkezi paritenin ve dar sınırın üstüne çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan, incelenen dönemde tenge-ruble kurunun som-ruble kuruna göre daha istikrarlı dalgalanma yaşadığı söylenebilir. Sınırların açık olması nedeniyle rekabette kayba uğramamak amacıyla Kazakistan yönetimi tenge'nin ruble karşısında fazla değer kazanmasına yol vermemeye çalışmaktadır. Bunun tenge-ruble kurunun istikrarına önemli ölçüde katkı sağladığı söylenebilir.

Belarus devleti diğer ülkelere mukayeseli olarak çok daha yumuşak bir para politikası uygulamıştır. Aralık 2014'teki nominal para hacmi Aralık 2000'deki nominal hacmine oranlandığında para arzı Belarus'ta 145 kat; Rusya'da 28 kat; Kazakistan'da 27 kat; Kırgızistan'da 11 kat ve Ermenistan'da 10 kat artmıştır. Bu durum doğal olarak enflasyon oranlarına da yansımış ve diğer ülkelerde bu dönemde fiyatlar yaklaşık 3-5 kat artmışken, Belarus'ta 40 kat artmıştır. Bunun sonucunda Belarus yönetimi 1 Ocak 2000'de 1:1000 oranında ve 1 Temmuz 2016'da 1:10000 oranında denominasiyon uygulamıştır. Dolayısıyla bugünlerde 1 Belarus rublesi 30 ruble civarındadır. Denominasiyondan sonra Belarus rublesinin de ruble karşısında istikrarlı bir seyir izlediği, $\pm 15\%$ 'lik geniş sınırın dışına çıkmadığı görülmektedir.

Şekil 3. Belarus Rublesi-Ruble ve Dram-Ruble Kurlarındaki Dalgalanmalar

Ermenistan dramı-ruble kuru (şekilde 1000 dram'a düşen ruble miktarı olarak alınmıştır), merkezi kur 2016'nın son çeyreğinin ortalaması olarak alındığında diğer ülke paraları gibi geniş sınırın dışına çıkmamıştır. Fakat ortalama kura göre bakıldığında 2018'in sonlarına doğru üst sınıra ulaştığı tespit edilmiştir.

Genel olarak, lira-ruble kuru hariç, tüm diğer ülke paralarının ruble karşısındaki kurunun $\pm 2,25\%$ 'lik dar sınırın dışına çıktığı, fakat $\pm 15\%$ 'lik geniş sınırın dışına çıkmadığı görülmüştür.

İkinci aşamada yukarıda değinildiği gibi, Avrupa Para Sistemi'nde kullanılan Avrupa Para Birimi (ECU) gibi bir hayali para sepeti oluşturularak buna "altın" ismi verilmiştir. Bu hayali para sepetinde ülkelerin ekonomik büyüklüğü kabaca dikkate alınarak altı ülke büyük, orta ve küçük ekonomi gibi üç sınıfa ayrılmış ve sırasıyla $\%25$ 'er, $\%15$ 'er ve $\%10$ 'ar pay ayrılmıştır.

Para Cinsi	Hayali Sepetteki Ağırlığı (yüzde)	Ulusal Para Miktarı	Döviz Kuru (Ruble Kuru)	Ruble Karşılığı
Belarus rublesi (BYN)	15,0	0.0935	38.7846	3.6268
Ermenistan dramı (AMD)	10,0	20.3792	0.1186	2.4179
Kazakistan tengesi (KZT)	15,0	11.7700	0.3081	3.6268
Kırgız somu (KGS)	10,0	2.5318	0.9550	2.4179
Rusya rublesi (RUB)	25,0	6.0447	1.0000	6.0447
Türk lirası (TRY)	25,0	0.2500	24.1789	6.0447
1 ALTYN = RUBLE				24.1789

Tablo 1. Hayali Para Sepeti Kaynak: Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Hayali sepetin kuru 1 Ocak 2015'te 1 ALTYN = 1 Türk lirası olarak belirlenmiştir. Sepetteki ulusal paraların payları tabloda görüldüğü gibi, Türk lirası ve Rusya rublesi için $\%25$, Belarus rublesi ve Kazakistan tengesi için $\%15$, Kırgız somu ve Ermenistan dramı için $\%10$ olarak belirlenmiştir. Buna göre, eğer ulusal paralar bu hayali sepete bağlansaydı Ocak 2015'ten Ocak 2019'a kadar döviz kurları ERM II gibi bir sistemi başarabilir miydi sorusunun cevabı araştırılmıştır.

Şekil 4. Milli Paraların Para Sepeti Karşısındaki Dalganmaları (2015-2019)

Şekilden görüldüğü gibi, Belarus rublesi dışında hiçbir ülke parası $\pm 15\%$ 'lik geniş sınırın içinde de kalamamıştır. Bunun belki önemli bir nedeni dört yıllık bir sürenin alınmış olmasıdır. Bunu tespit etmek amacıyla ayrıca Ocak 2017'den Ocak 2019'a kadarki dönem incelenmiştir.

Son iki senede Rusya rublesi'nin yaptırımların ilk başladığı 2014-2015 yıllarına göre ciddi bir istikrar yakaladığı görülmektedir. Şekile göre, hayali para sepetine dayanarak belirlenen merkezi kurun etrafındaki dar sınırın da dışına pek çıkmadığı söylenebilir. Türk Lirası'nın para sepetine karşı kuru ise 2018'in ikinci çeyreğinden itibaren geniş sınırın da dışına çıkarak üçüncü çeyrekte en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Fakat daha sonra değer kazanarak yavaşça geniş sınırın üst değerine doğru yaklaşmaktadır. Kazakistan tengesi'nin de genelde dar sınırın içinde seyrettiği, ancak geçici olarak bazı dönemlerde sınırın dışına çıktığı görülmektedir. Kırgız somu, Belarus rublesi ve Ermenistan dramı 2018'in ikinci çeyreğine kadar gayet istikrarlı gelmişken, o dönemden itibaren para sepetine karşı değer kazanmaya başlamıştır. Bunun önemli bir nedeni sözkonusu paraların dolar kurlarının istikrarlı tutulmaya çalışılmasıdır. Dolayısıyla Türk lirası değer kaybettiği dönemlerde sözkonusu ülke paraları para sepetine karşı değer kazanmıştır. Hatta 2018'in üçüncü çeyreğinde kısa süreliğine Kırgız somu ile Ermenistan dramı $\pm 15\%$ 'lik sınırın da dışına çıkmıştır.

Genel olarak, dört senelik bir süre incelendiğinde altı ülke paralarının tümünün para sepetine göre belirlenen merkezi kur istikrarını sağlayamadığı tespit edilmiştir. Fakat iki senelik bir süre dikkate alındığında ise Rus rublesi, Kazakistan tengesi ve Belarus rublesi'nin $\pm 15\%$ 'lik geniş sınırın dışına çıkmadığı, hatta Rus rublesi ile Kazakistan tengesi'nin $\pm 2,25\%$ 'lik dar sınırın etrafında seyrettiği görülmüştür. Türk lirası Türkiye'de yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler nedeniyle önemli değer kaybına uğrayarak üst sınırın da üzerine çıkmışken, Kırgız somu ve Ermenistan dramı para sepetine karşı ciddi oranlarda değer kazanmıştır.

Şekil 5. Milli Paraların Para Sepeti Karşısındaki Dalgalanmaları (2017-2019)

Özetlersek, günümüzde AEB üyeleri ve Türkiye'nin milli paralarının kendi aralarındaki kurlarında önemli istikrarsızlıklar yaşanmaktadır. Bu ülkeler kendi aralarında ERM uygulamasında olduğu gibi bir para sepeti oluştursaydı, bazı ülkelerin ± 15 'lik sınırın dışına çıktığı görülecekti yada bu ülkelerin merkez bankaları buna izin vermemek için gerekli önlemleri alacaktı.

Söz konusu ülkelerin kendi aralarındaki ticari ilişkilerine baktığımızda, 2018 yılı verilerine göre (www.eaunion.org, erişim tarihi: 04.03.2019), Birliğin toplam ihracatının %89,1'i AEB dışı ülkelere, %10,9'u AEB ülkelerine yapılırken, ithalatın %81,7'si birlik dışı, kalan %18,3'ü de birlik içi ülkelere denk gelmektedir. Yani birlik içi ticaret çok düşük oranlarda kalmaktadır. AEB üyelerinin dış ticaretteki entegrasyon derinliğine bakıldığında, 2017 verilerine göre ihracatta %46,5 ile ilk sırada Belarus'un geldiği görülmektedir. Yani Belarus ihracatının yarısına yakını AEB üyelerine yapılmaktadır. Kırgızistan ihracatının üçte biri, Ermenistan'ın dörtte biri AEB ülkelerine yönelik iken, Rusya ile Kazakistan ihracatının sadece %10'u AEB ülkelerine düşmektedir. Diğer bir ifadeyle, diğer üç ülke için AEB önemli bir pazar iken, Kazakistan ve Rusya için önemli bir pazar durumunda değildir. İthalatta da yaklaşık aynı durum söz konusu iken, önemli bir istisna olarak Kazakistan'ı belirtmek mümkündür. Kazakistan ithalatının %41,8'i AEB ülkeleri tarafından karşılanmaktadır.

Birliğin Türkiye ile dış ticaretine bakıldığında, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (www.tuik.gov.tr, erişim tarihi: 04.03.2019) verilerine göre, 2018'de Türkiye'nin toplam ihracatındaki AEB üyelerinin toplam payı %2,9; toplam ithalatındaki payı ise %10,6 olarak gerçekleşmiştir. Payının büyüklüğüne göre ülkelerin sıralaması şöyledir: ihracatta ilk sırada Rusya (%2,02), sonra Kazakistan (%0,41), Belarus (%0,26), Kırgızistan (%0,22) gelirken; ithalatta gene ilk sırada Rusya (%9,86), sonra Kazakistan (%0,66), Belarus (%0,09), Kırgızistan (%0,02) gelmektedir. Ermenistan'ın payı ise yüzde sıfır denecek kadar çok küçüktür.

4 Sonuç ve Öneriler

İstatistiki verilerden de görüldüğü gibi, hem AEB üyelerinin kendi aralarındaki ticarete hem de Türkiye ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerinde önemli bir potansiyel vardır. Bunu etkileyen faktörlerden biri de döviz kuru istikrarıdır.

Mevcut durum incelendiğinde, genel olarak lira-ruble kuru hariç, tüm diğer ülke paralarının ruble karşısındaki kurunun $\pm 2,25$ 'lik dar sınırın dışına çıktığı, fakat ± 15 'lik geniş sınırın dışına çıkmadığı görülmüştür.

Hayali para sepeti oluşturularak yapılan analizlerde ise dört senelik bir süre incelendiğinde altı ülke paralarının tümünün para sepetine göre belirlenen merkezi kur istikrarını sağlayamadığı tespit edilmiştir. Fakat iki senelik bir süre dikkate alındığında Rus rublesi ile Kazakistan tengesi'nin $\pm 2,25$ 'lik dar sınırın etrafında seyrettiği, Belarus rublesi'nin ± 15 'lik geniş sınırın dışına çıkmadığı görülmüştür. Türk lirası Türkiye'de yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler nedeniyle önemli değer kaybına uğrayarak üst sınırın üzerine çıkmışken, Kırgız somu ve Ermenistan dramı para sepetine karşı ciddi oranlarda değer kazanmıştır. Yani günümüzde AEB üyeleri ve Türkiye'nin milli paralarının kendi aralarındaki kurlarında önemli istikrarsızlıklar yaşanmaktadır. Bu ülkeler kendi aralarında ERM uygulamasında olduğu gibi bir para sepeti oluştursaydı, bazı ülkelerin ± 15 'lik sınırın dışına çıktığı görülecekti yada bu ülkelerin merkez bankaları buna izin vermemek için gerekli önlemleri alacaktı.

Özetlemek gerekirse, AEB üyeleri ve Türkiye ulusal paralarının arasındaki döviz kurlarında özellikle son dönemlerde büyük istikrarsızlıklar yaşanmaktadır. Bu nedenle bu konuda daha sıkı işbirliği yapılarak reel adımların atılması gerekmektedir. Bunları gerçekleştirmede Avrupa Birliği'nin ERM tecrübesinden de yararlanılabilir.

Kaynakça

- Avrasya Ekonomik Birliği resmi sitesi, <http://www.eaeunion.org/>
- Ciuriak D., 2003. "Is the European Exchange Rate Mechanism a Model for East Asia?". *Asian Affairs: An American Review* 30:1, pp. 3-34. doi: 10.1080/00927670309603939
- Coric T. & Deskar-Skrbic M., 2017. "Croatian path towards the ERM2: why, when and what can we learn from our peers?" *Ekonomski Pregled* 68(6), pp. 611-637.
- Dedek O., 2008. "Historie evropské měnové integrace. Od národních měn k euru" (The History of European Monetary Integration. From National Currencies to the Euro). Praha, C. H. Beck.
- Egert B. & Kierzenkowski R., 2003. "Asymmetric Fluctuation Bands in ERM and ERM II: Lessons from the Past and Future Challenges for EU Acceding Countries". William Davidson Institute WP 597, July 2003.
- European Commission, 2018. Convergence Report 2018, Institutional Paper 078, Retrieved from https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/convergence-report-2018_en
- Ganiev C. & Emsen Ö.S., 2008. "Kırgızistan'da Döviz Kurlarının Yönü: Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı". *KTMÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 20, ss. 95-113.
- Helisek M. & Mentlik R., 2017. "Simulation of the Czech koruna's participation in ERM II – alternative approaches. *Journal of International Studies* 10(2), pp. 28-45. doi:10.14254/2071-8330.2017/10-2/2
- <https://ria.ru/20030401/360448.html>, erişim tarihi: 13.02.2019
- <https://www.ntv.ru/novosti/1438918/>, erişim tarihi: 13.02.2019
- <https://www.timeturk.com/erdogan-cozum-milli-para-ile-ticaret/haber-930528>, erişim tarihi: 13.02.2019
- Komarek L. et al., 2005. "Kurzové aspekty v procesu přistoupení České republiky k eurozóně" (Exchange Rate Problems in the Process of the Czech Republic's Accession to the Euro Area). *Studie Národohospodářského ústavu J. Hlávky* 1/2005. Praha.
- Rusya Merkez Bankası resmi sitesi, <http://cbr.ru/>
- Schadler S. et al., 2005. "Adopting the Euro in Central Europe". Washington DC, International Monetary Fund.
- Türkiye İstatistik Kurumu resmi sites, <http://www.tuik.gov.tr/>
- Wilson P., 2006. "Prospects for Asian Exchange Rate Cooperation: Why an ERM Solution Might be the Most Palatable". *Journal of the Asia Pacific Economy* 11(1), pp. 1-34. doi: 10.1080/13547860500347737